

УДК: 322 (477.81): 27 „1960/1985”

Л. В. Загребельна,
аспірантка кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСІЙ СПРИЯННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ У 60-Х – СЕРЕДИНІ 80-Х РР. ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

На основі матеріалів Державного архіву Рівненської області розкриті особливості формування та діяльності комісій сприяння контролю за дотриманням законодавства про релігійні культури, визначено їх місце у антирелігійній політиці.

Ключові слова: комісії сприяння, Рівненщина, Ради депутатів трудящих, уповноважений Ради у справах релігій.

Особенности формирования и деятельности комиссий по содействию контролю за соблюдением законодательства о религиозных культурах в 60-х – середине 80-х годов ХХ ст. (согласно материалам Государственного архива Ровенской области)

На основе материалов Государственного архива Ровенской области раскрыты особенности формирования и деятельности комиссий по способствованию контролю за соблюдением законодательства о религиозных культурах, определено их место в антирелигиозной политике.

Ключевые слова: комиссии по способствованию, Ровенщина, Советы депутатов трудящихся, уполномоченный Совета по делам религий.

Peculiarities of formation and activity of committees for facilitation of control over the observance of the laws about religious cults in 60s – middle of 80s of the 20th century (according to materials of the state archive of Rivne region)

On the basis of materials of the State Archive of Rivne region there are disclosed the peculiarities of formation and activity of committees for facilitation of control over the observance of the laws about religious cults and their place in anti-religious policy.

Key words: committees for facilitation, Rivne region, labor deputies' councils, Representative of the Council for Religious Affairs.

У триаді відносин «церква-державна-суспільство» радянського періоду існувала неоднозначність між задекларованим станом речей та реальністю. Антирелігійна політика мала різні форми та методи, зокрема, атеїстична, антиклерикальна пропаганда, впровадження нових радянських обрядів, пряме адміністрування, упередженість при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ по обвинуваченню віруючих та ін. Здійснення антирелігійної політики на місцях покладалось на різні партійні та державні органи, а також не менш важливу роль у цьому відігравали громадські комісії сприяння контролю місцевим радам за дотриманням законодавства про релігійні культу (далі за текстом – комісії сприяння). Аналіз діяльності комісій сприяння у регіоні дозволить більш об'єктивно оцінити політику влади у сфері релігії та доповнить вивчення історії державно-церковних відносин у радянський період.

Історія релігійних об'єднань в Україні крізь призму партійно-державної політики радянської влади відображена у працях В. Барана, П. Бондарчука, В. Єленського, С. Жилока, А. Моренчука, В. Пашенко та В. Борщевича, В. Рожка та ін. Діяльність комісій сприяння на Житомирщині в роки «перебудови» дослідила Л. Паніна. Проте досліджень особливостей формування та діяльності комісій сприяння у 60-х – середині 80-х рр., загалом, і зокрема на Рівненщині, досі не було. Основною джерельною базою є документи неопублікованих архівних джерел, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні місця та ролі у системі державно-церковних відносин місцевих комісій сприяння контролю за дотриманням законодавства про культу. Для досягнення мети були поставлені наступні завдання: розкрити умови формування комісій сприяння; проаналізувати нормативно-правові підстави діяльності та структурні особливості комісій; проаналізувати взаємодію їх з іншими державними органами, що брали участь у релігійній політиці; розкрити форми та методи діяльності комісій сприяння.

В області безпосередньо контролювали діяльність релігійних об'єднань Уповноважений Ради у справах релігійних культів (далі за текстом –уповноважений Ради) та Уповноважений Ради при РМ СРСР у справах російської православної церкви по Рівненській області (з 1966 р. у зв'язку із створення Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР – Уповноважений Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Рівненській області). Крім того, для здійснення контролю за дотриманням законодавства про культу в області, або точніше сказати для боротьби з «релігійними пережитками», були залучені прокуратура, КДБ, народні суди, облвиконком, обком компартії, місцеві Ради на-

родних депутатів трудящих, обласні управління культури, освіти, медицини та інших галузей, інші партійні та радянські органи. На початку 60-х рр. утворюються органи, на яких покладався прямий обов'язок здійснювати контроль за релігійними об'єднаннями на місцях, а саме – комісії сприяння контролю виконкомом рад народних депутатів трудящих за дотриманням законодавства про релігійні культу.

Групи осіб, що складались, наприклад, із членів райвиконкому, голови та секретаря сільради, секретаря парторганізації колгоспу, директора та завуча школи, котрі робили перевірки у молитовному будинку під час проведення служіння та складали акти, а у разі виявлення випадків порушення законодавства про релігійні культу – були тим ресурсом для утворення комісій в області. Наприклад, на основі складених подібних актів, керівниками Полянської сільради Березнівського району у січні 1960 р., уповноважений Ради в області П. Демченко направив лист обласному прокурору для розслідування справи на підставі проведення громадою ЄХБ і служителями культу «особливої роботи» серед дітей та підлітків із пропозицією винних притягнути до кримінальної відповідальності [7, арк. 9]. Крім того, дані групи мали право перевіряти документацію громади, реєстраційну справу, договори оренди, договори володіння приміщенням, наявність членів двадцятки та ін. Так, наприклад у довідці від 7 липня 1959 р. про перевірку общини євангельських християн баптистів (далі єхб) с. Клесів Сарненського району вказано, що було виявлено 10 віруючих із офіційно зареєстрованих 20, котрі проживають у сусідньому селі, проте їх було зараховано в громаду с. Клесів для більшої кількості членів, з метою оформлення документації. В даному випадку це було основною причиною для зняття громади з реєстрації [7, арк. 72]. Схожий склад комісії був при укладенні акту про те, що комісія зробила перевірку документації громади єхб с. Клинци, Дубенського району [6, арк. 38].

Офіційним рішенням виконкому Рівненської обласної Ради депутатів від 13 травня 1961 р. «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу в районах області» в області почали створюватись комісії сприяння або групи сприяння уповноваженим Рад в справах релігійних культур та в справах російської православної церкви при Рівненському облвиконкомі. На нарадах голів і секретарів сільських та селищних Рад депутатів було обговорене дане рішення та приймались заходи, з метою недопущення порушень законодавства про культу. Значеними комісіями у цьому ж році по районах був проведений одноразовий облік релігійних об'єднань, молитовних приміщень і майна, яке знаходилось у користуванні церковних органів [4, арк. 1–2].

У січні 1962 р. Уповноважений області отримав від Ради у справах

релігійних культів при РМ УРСР (далі за текстом – Рада СРК) доповідну записку (разом із рішенням Дніпропетровської облради від 16 грудня 1961 р. про поширення даної доповідної серед виконкомів міських та районних депутатів трудящих) від уповноважених Рад СРК у Дніпропетровській області «Про виконання виконкомомі міських та районних рад депутатів трудящих постанови Ради Міністрів УРСР від 29 квітня 1961 р. «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу». В ній детально характеризувалась робота груп сприяння за дотриманням законодавства про культу для уповноважених, які були створені на громадських началах із числа місцевого партійного та радянського активу, представників громадських організацій та інтелігенції. Крім того, в доповідній записці йшлося про велику допомогу комісії на місцях в антирелігійній політиці та надавалась пропозиція активізувати та закріпити їх обов'язки для посилення контролю за виконанням законодавства про культу [8, арк. 17]. Даний документ був представлений Радою СРК для використання в практичній роботі по організації контролю за діяльністю духовенства та як інструкція комісіям сприяння у всіх районах області з ціллю їх активізації [8, арк. 23].

Крім того, уповноваженому Ради у січні 1962 р. була направлена для використання в роботі по інструктажу районних комісій сприяння, працівників місцевих органів та радянсько-партійного активу лекція, яка була видана Організацією по розповсюдженню політичних та наукових знань УРСР «Радянське законодавства про культу» [8, арк. 34].

В грудні 1963 р. виконком Рівненської обласної Ради депутатів прийняв рішення «Про заходи по виконанню рішень червневого Пленуму ЦК КПРС і липневого Пленуму ЦК КП України з питань ідеологічної роботи та вказівок товариша М.С.Хрущова». Із 26 стратегічних заходів, конкретно зазначалось в пункті №13, що з метою посилення пропаганди науково-атеїстичних і природничо-наукових знань серед трудящих області, створити при виконкомом рад депутатів трудящих громадські комісії з контролю за дотриманням законодавства про культу; забезпечити своєчасне використання для суспільно культурних потреб колишні церковні приміщення і будинки релігійних громад, які зняті з реєстрації; виконкомом місцевих Рад депутатів трудящих встановити суворий контроль за додержанням установленого порядку по здійсненню релігійними громадами і його духовенством відправлення релігійних обрядів серед населення [11, арк. 224–233].

Комісії сприяння створювались у всіх районах області, в кожній з них нараховувалось від 8 до 12 чоловік. В комісію брали «політично підготовлених людей» із числа активу, інтелігенції, пенсіонерів

та ін. Очоловали комісії заступники голів виконкомів чи секретарі [5, арк. 36].

Як зазначає В. Пащенко, у середині 60-х рр. була відсутня нормативна база, яка б чітко визначала права й обов'язки громадських комісій з питань контролю за дотриманням законодавства про культу, що створювало можливість адміністрування з боку останніх спільно з органами влади [26, с. 208]. Проте зміст наступних документів (які не підлягали поширенню) свідчить, що вони давали для цих комісій можливість адміністративного втручання. Так, 14 липня 1965 р. Рада у справах Російської православної церкви (далі за текстом – Рада у справах РПЦ) направила для службового використання лист всім уповноваженим Ради у справах РПЦ «Про активізацію роботи комісії сприяння контролю за дотриманням законодавства про культу». В ньому були наступні рекомендації: «1. Комісії керуються в своїй роботі законами, постановами, розпорядженнями вищих законодавчих та виконавчих органів радянського законодавства... 2. Комісії повинні слідкувати за тим, щоб не допускались: а) порушення встановленого порядку управління церквою, втручання релігійних центрів та духовництва у фінансово-господарські справи; б) використання служителями культу і релігійними об'єднаннями молитовних зібрань віруючих для політичних виступів, що суперечать інтересам радянського суспільства... вести пропаганду, направлену на відрив віруючих від активної участі в державному, культурному та суспільно-політичному житті країни; здійснення релігійних обрядів на квартирах і в будинках віруючих, тобто поза церквою чи молитовним будинком... в) здійснення обряду хрещення без дозволу обох батьків; г) благодійницька діяльність релігійних громад (надання віруючим матеріальної допомоги, видача грошових авансів, позик і т.д.); г) проведення в церквах спеціальної роботи з дітьми – створення дитячих та спортивних майданчиків, організація бібліотек та читалень, гуртків, дитячих зібрань та т.п.; д) проведення примусових поборів та обкладення віруючих на користь релігійних об'єднань та на будь-які інші цілі, застосування до віруючих заходів примусу та покарання; ж) організація паломництва віруючих до так званих «святих місць», здійснення обманних дій з ціллю викликання марновірства у масах для отримання таким шляхом якоїсь вигоди... з) діяльності незареєстрованих релігійних громад, а також здійснення церковних служб, релігійних обрядів чи іншої діяльності бродячими, заштатними служителями культу, колишніми монахами та монашками та т.п.»; і останнє, що зазначалось недопустимим по відношенню до віруючих та релігійних громад було: «е) застосування адміністративних заходів боротьби з релігією, адміністра-

тивним втручанням в діяльність релігійних об'єднань, грубого ставлення до духовенства та ображання почуттів віруючих». Крім того, зазначалось: «Варто мати на увазі, що комісії сприяння не мають будь-яких адміністративних функцій. Вони не можуть визивати на свої засідання духовенство, членів виконавчих органів релігійних об'єднань. Члени комісії, відвідуючи церкву не повинні втручатись у справи релігійних громад чи давати їм будь-які вказівки» [5, арк. 45–46]. Тобто, останнє прямо суперечило всім попередньо перерахованим пунктам. Зазначаючи таку двоякість у напрямках діяльності комісій, Рада у справах РПЦ, визначила юридичний статус комісій, який однозначно не співпадав з їх прямою суспільною роллю.

У всіх райвиконкомках області була Інструкція по застосуванню законодавства про культу «Основні питання діяльності комісій сприяння при виконкомках міських та районних Рад депутатів трудящих по контролю за дотриманням законодавства про культу», що не підлягала публікації. До обов'язків комісій належало: а) систематично вивчати релігійну обстановку в селах, містах, робочих поселеннях (незалежно від наявності чи відсутності офіційно діючих громад), збирати та аналізувати дані про відвідування віруючими молитовних зібрань, вивчати контингент осіб, що відвідують церкву, виконують релігійні обряди, хрещення, вінчання, відспівування, сповідь, ступінь впливу релігійних громад та служителів культу на залучення молоді та дітей до релігії та обрядів, перевіряти правильність обліку релігійних обрядів, присікати випадки хрещення дітей без погодження обох батьків; б) постійно вивчати ідеологічну діяльність церкви... в) вивчати проведення в населених пунктах «престольних» та інших релігійних свят, аналізувати їх негативний вплив на трудові процеси, дисципліну, розробляти та вносити пропозиції, направлені на ліквідацію цих негативних явищ; г) вивчати склад релігійних громад (церковних виконавчих органів), виявляти найбільш активних членів; д) ... виявляти спроби зі сторони служителів культу порушувати радянське законодавства і своєчасно інформувати про це виконкоми; надавати допомогу фінансовим органам у виявленні служителів культу, які незаконно виконують релігійні обряди на домах і на квартирах віруючих, отримують нагороду без квитанції, приховують прибуток від обкладення податками; виявляти осіб (незарєєстрованих служителів культу), що нелегально з'являються в населених пунктах та виконують релігійні обряди та повідомляти про них виконком [5, арк. 63–64]. Цей документ ще більше розширив напрямки діяльності комісій та згідно якого, однією із найважливіших задач комісії сприяння було пошук шляхів і внесення конкретних пропозицій, направлених на

обмеження та послаблення діяльності релігійних громад та служителів культу. Отож, діяльність комісій сприяння із вищевказаних документів була направлена не на контроль за діяльністю релігійних громад, а скоріше на сприяння у боротьбі проти них.

Подібний висновок у своєму зверненні від 26 листопада 1966 р. до всіх уповноважених Ради СРК при РМ СРСР зробив голова Ради В. Курєдов, зазначивши, що в діяльності комісій сприяння є серйозні недоліки. Основний недолік в роботі ряду комісій полягав в тому, що їх зусилля були направлені не на сприяння виконкомам місцевих Рад в роботі по дотриманню законодавства про культу, а на участь в різного роду заходах, що не мають відношення до цієї області діяльності місцевих радянських органів. Ряд комісій здійснювали спостереження виключно за тим, щоб законодавство про культу не порушувалось лише релігійними об'єднаннями, і не слідкували за тим, як дотримують це законодавство місцеві радянські органи і посадові особи [9, арк. 212]. Зважаючи, що Рада СРК, як державний орган, була зацікавлена у проведенні антирелігійної політики та здійснювала направленість у роботі комісій сприяння, скоріше мова йшла про невдоволення віруючих діями місцевих органів, що породжувало численні скарги до Ради СРК. Варто зауважити, що до складу комісій входили місцеві посадовці, тому проводячи антирелігійну політику, їм було досить важко оцінювати свої методи.

19 грудня 1972 р. виконком обласної Ради депутатів трудящих прийняв рішення «Про затвердження положення громадських комісій сприяння виконкомам районних, міських, сільських і селищних рад депутатів трудящих по контролю за дотриманням Радянського законодавства про культу». Цим рішенням було вирішено переглянути склад комісій сприяння виконкомам і «зміцнити» їх за рахунок людей, які достатньо обізнані з законодавством про культу. Дане положення також передбачало порядок утворення комісій сприяння. Варто зазначити, що кількісний склад комісії визначався місцевими виконкомом враховуючи наявність у даній місцевості діючих релігійних організацій, служителів культу та релігійності населення. У положенні визначались основні завдання комісій сприяння, їх права та обов'язки, організаційна робота [2, арк. 176–181]. За своїм змістом рішення було подібним до зобов'язань Ради у справах РПЦ від 1965 р. у активізації роботи комісій сприяння.

Напруга серед населення постійно зростала. Невдала релігійна політика на місцях викликала обурення населення та незадоволення, наприклад, читаємо у листі від 1974 р., направлено у Комітет народного контролю УРСР від жителів с. Хіночі, Володимирецького району щодо

православної церкви: «І там розламали церкву, все поламали. Невже так діють органи радянської влади...» [22, арк. 3].

Комісії сприяння, як зазначає А. Моренчук, в багатьох питаннях дублювали функції уповноваженого ради у справах релігій, однак діяли паралельно і не контролювались ним [25, с. 94]. Інколи дії органів місцевої влади набирали самовільний характер, що викликало обурення не лише у самих віруючих, а й в уповноваженого. Так, в листі від 17 листопада 1975 р. до прокурора Рівненської області, уповноважений посилається на скаргу пресвітера с. Кідри, Володимирецького району, який скаржився, що його оштрафували на 50 рублів і в рахунок погашення штрафу вилучили мотоцикл. Далі уповноважений так коментує подію: «Проте як вартість мотоцикла більша, то замість повернення грошей місцеві органи влади складають акти, передають в адмінкомісію, адмінкомісія виносить постанови, а судовиконавець погашає ці суми. Вважаємо, що це є грубим порушенням. Враховуючи те, що лист знаходиться в юридичному відділі Ради у справах релігій просимо допомогти у розгляді на місці» [13, арк. 3]. Уповноважений не міг повністю контролювати дії влади на місцях, скарги, які надходили до нього та у республіканські та союзні Ради у справах релігій, він лише розглядав та направляв на розгляд до органів прокуратури. Навіть у випадку непогодження з висновками прокурора (переважно районного), уповноважений більше ніяким способом не міг змінити рішення адмінкомісії на місцях. У 1976 р. уповноважений області розкривав основні недоліками у роботі комісії сприяння у таких районах як Березнівський, Володимирецький, Рокитнівський, Рівненський. А саме: невиправдане адміністрування, що проявлялось у безпідставних штрафах рядових віруючих, відмова проведення електричного світла до церковних приміщень, регламентування церковних служб, неаргументовані відмови в ремонті культових будівель, в наймі служителів культу. Були факти, коли окремі відповідальні працівники місцевих Рад ображали віруючих, служителів культу, нетактовно поводити себе в церквах та молитовних будинках [14, арк. 18–20].

Незважаючи на прийняття нової Конституції 1976 р. та Закону про релігійні об'єднання, продовжувалась практика неоднозначного трактування їх положень для практичного застосування. Зокрема, на це вказує сам уповноважений області у листі до Голови Ради СРК К.З. Литвина, який був наступного змісту: «При складенні Основ законодавства про релігійні культу та інструкції про застосування цього законодавства на нашу думку необхідно перш за все врахувати досвід практичного застосування на місцях діючого законодавства... труднощів з якими

зустрічаються через неправильне трактування чи недостатньої чіткості та ясності формулювань окремих положень, випадків самочинства та ухилення від їх практичного здійснення» [17, арк. 1]. Саме дані суперечності зумовлювали адміністрування з боку місцевих органів стосовні віруючих.

24 березня 1976 р. була прийнята постанова Ради СРК при РМ УРСР «Про стан роботи по здійсненню контролю за дотриманням законодавства про культу у Рівненській області». Постанова була прийнята внаслідок республіканської перевірки роботи апарату уповноваженого. В результаті чого в області була створена комісія по контролю за дотриманням законодавства про культу при Рівненському облвиконкомі, створений постійно-діючий обласний семінар по навчанню голів районних та міських комісій по контролю за дотриманням законодавства, що проводився один раз у квартал. Створено 15 районних семінарів по навчанню голів селищних та сільських комісій сприяння виконкомам місцевих рад; переглянутий склад членів комісій [16, арк. 22]. До складу обласної комісії сприяння увійшли заступник голови облвиконкому З.К. Красиленко як голова комісії; начальник відділу юстиції облвиконкому, завідувач відділом ЗАГС облвиконкому, заступник начальника УВС облвиконкому, заступник прокурора області, уповноважений Ради в справах релігій, юрисконсульт облвиконкому, завідувачі відділом народної освіти та охорони здоров'я облвиконкому, заступник начальника відділу УКДБ, завідувач відділом комунального господарства, відповідальний секретар обласного товариства «Знання», начальник управління культури, побутового обслуговування, кінофікації. Таким чином, на рівні області був створений новий орган у забезпеченні та координації напрямків антирелігійної політики в області. Незважаючи на те, що у 1976 р. у країні приймалися нові закони, що зумовлювали краще становище релігійних об'єднань у країні, в області із утворенням комісії сприяння облвиконкому, релігійна політика стала справою не лише уповноваженого та комісій сприяння на місцях, а й інших органів, що відповідали за різні суспільні сфери.

Суттєво були відмінні від попередніх задекларовані напрямки діяльності громадських комісій сприяння вже під кінець 70-х років. Так, наприклад, у 1977 р. комісія сприяння виконкому обласної Ради депутатів трудящих прийняла заходи по дотриманню законодавства про релігійні культу для покращення атеїстичного виховання, впровадження нової безрелігійної обрядності та посилення контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу. У документі було сплановано 25 видів заходів переважно атеїстичного змісту у всіх сферах суспільного життя.

Зокрема, серед них: провести обласний 3-х денний семінар лекторіїв, провести районні наради голів сільських Рад і колгоспів, директорів і завучів шкіл, секретарів комсомольських організацій, завідуючих клубами і бібліотеками, на яких обговорити питання про заходи по розгортанню атеїстичної роботи серед населення, у всіх колгоспах області провести цикли лекцій на теми: «Наука про походження людини», «Хімія та біблійські чудеса», «що таке релігійне сектантство» та ін., продовжити роботу радіолекторіїв, в якому щомісяця транслювати дві передачі на науково-атеїстичні теми, при районних Будинках культури і сільських клубах поновити науково-атеїстичні кутки, розробити десять нових лекцій типу «Атеїзм у творчості Т.Шевченка», «Реакційна суть релігійної моралі» та ін., направляти щомісяця в райони не менше 15–20 лекторів-атеїстів з обласного центру для виступу перед населенням, оформити в клубах стенди або плакати «Відповідаємо на запитання», на яких систематично висвітлювати питання атеїстичної тематики, провести в кожній бібліотеці дві-три читацьких конференції на науково-природничі та атеїстичні теми, систематично провадити бібліографічні огляди природничо-наукової літератури, організувати в усіх кінотеатрах і на кінопересувках показ науково-популярних і атеїстичних фільмів, зокрема «У истоков жизни», «У порога сознания», «Вселенная» та ін., включити в репертуар та естрадних бригад облфілармонії твори на антирелігійну тематику, в обласних, районних газетах, редакціях радіомовлення регулярно друкувати статті та давати матеріали на атеїстичні теми, широко практикувати проведення комсомольсько-молодіжних вечорів, при проведенні індивідуальної роботи серед молоді широко практикувати відзначення подій у житті кожного юнака і дівчини – день народження, повноліття, закінчення школи, одержання професії, проводи в Армію, обласному та районним відділам ЗАГС розробити заходи по впровадженню в побут нових безрелігійних обрядів а також по покращенню комісій по новій обрядовості та ін. [15, арк. 12–17].

2 травня 1981 р. було прийняте рішення виконкому обласної Ради депутатів трудящих про затвердження примірного положення про комісії сприяння контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу при виконкомках районних та міських Рад народних депутатів. В положенні зазначалось, що у разі необхідності комісії сприяння могли утворюватись при виконкомках сільських, селищних радах. До обов'язків та прав комісій належало: вивчення релігійної обстановки, виявлення фактично діючих незареєстрованих об'єднань та служителів культу, контроль за дотриманням законодавства про релігійні культу з боку релігійних об'єднань та посадовими особами, узагальнення матеріалів про

порушення законодавства про культу, вивчення форм та методів діяльності релігійних організацій, перевірка листів, заяв, скарг громадян, перевірка виконання релігійними організаціями договірних обов’язків на передачу в їх користування приміщення та культового майна.

У 1973 р. в області працювало 355 комісій сприяння районним, міським та сільським Радам депутатів трудящих та 340 комісій по новій обрядовості [12, арк. 1]. У 1982 р. в області було 346 комісій сприяння та 2167 чол., які брали участь у роботі, та 346 комісій громадянської обрядовості у кількості 2532 чол. [3, арк. 1]. Найбільша кількість комісій сприяння та задіяних в її роботі осіб була у Березнівському районі – 25 комісій та 157 чол; Володимирецькому – 32 та 235 чол.; Гощанському 20 та 142 чол.; Дубенському 21 та 141 чол.; Дубровицькому 24 та 141 чол. Корицькому 22 та 142 чол. Костопільському – 20 та 140 чол.; Млинівському 38 та 230 чол. Рівненському – 25 та 185 чол. Сарненському 22 та 176 чол.; Червоноармійському (Радивилівському) – 22 та 117 чол. [3, арк. 1–122]. Найбільша кількість утворених комісій сприяння та задіяних осіб у них була у північних районах області. Очевидно, це було зумовлене діяльністю у цих районах релігійного підпілля громад християн віри євангельської.

Щодо організаційної структури, то, наприклад, до районної Дубенської комісії із дотримання законодавства про релігійні культу у 1981 р. входило 11 чоловік. Всі вони займали керуючі посади в районі і виконували конкретне доручення як член комісії сприяння. Наприклад, секретар райвиконкому, був секретарем комісії і відповідав за підготовку матеріалів до засідання комісії та вивчення проповідницької діяльності РПЦ. Директор районної кіномережі, член комісії, відповідав за демонстрування кінофільмів з питань релігії, вивчення проповідницької діяльності єговітів. Завідувач райвно, член комісії, відповідав за профілактичну роботу вчительського колективу і батьківських комітетів з батьками і дітьми, які були членами ЄХБ, займався вивченням проповідницької діяльності ЄХБ у с. Стовпець. Завідувач відділом культури, член комісії, відповідав за впровадження нових свят і обрядів культустановами району, займався вивченням проповідницької діяльності п’ятидесятників [18, арк. 1–2]. Проаналізувавши план роботи Дубенської районної комісії, можна зробити висновок, що районні комісії виконували методологічну роботу в антирелігійній політиці, здійснювали її аналіз та контроль за впровадженням у життя комісіями на рівні міст, сіл та селищ.

Такий же напрямок роботи був і у Корецької районної комісії. Наприклад, на засіданні комісії сприяння виконкому Корецької районної Ради народних депутатів по контролю за дотриманням законодавства

про релігійні культури від 26 січня 1984 р. заслуховувалась інформація про стан релігійної обрядовості в районі, причини, що її породжують та заходи по дальшому поліпшенню контролю за діяльністю релігійних об'єднань. Крім того, зазначалось, що члени комісії беруть участь в аналізі проповідницької діяльності служителів культу, у профілактичній роботі серед населення з метою відсторонення молоді від впливу церкви. Робився аналіз змісту проповідей: «У всіх проповідях знаходиться своє відображення миролюбна політика Радянської держави, звертається увага на основні положення постанов партії і Уряду по питаннях закріплення трудової дисципліни» [1, арк. 5]. Зверталась увага на постійний контроль фінансово-господарської діяльності релігійних об'єднань. Крім того, на засіданнях заслуховували звіти сільських комісій сприяння [1, арк. 3–6].

Практично на місцях комісії сприяння складали акти зафіксованих порушень для адмінкомісії, остання на основі даних актів накладала адміністративні санкції. Типовий є акт складений від 29 травня 1966 р. Прислуцької сільської Ради Березнівського району. Зміст його дослівно наступний: «Ми нижче підписані голова сільської Ради: Пилипчук Павло Михайлович, член комісії по дотриманню культу Дем'янчук Ю.Ів., учителі Колодязнівської восьм. школи: Салманова С.Г. Карабута К.А. склали даний акт про те, що цього числа нами відвідано богослужіння гр.-на Горінчука Івана Петровича с. Колодязно. На богослужінні крім членів їхніх та пресвітера Татарчука Івана Гр. відвідав соборання Андрощук Антон, житель села Вірі Рокитницького району. Крім того, на соборанні були діти шкільного віку Горінчук Григорій Ів. (3 клас) Колодязнівської восьмир. школи учень господаря квартири. Дітей шкільного віку було 5 осіб... Антидержавних висловів не вживалось на соборанні. Брало участь у виступах Боровець Федів Юх., Боровець Дмитро Юх., Горінчук Іван П., Татарчук Іван Гр. Акт підписали: Дем'янчук (підпис), Пилипчук (підпис), Карабута (підпис), Салманова (підпис). Просвітер з даним актом згоден але підписуватись відмовився» [21, арк. 3].

Хоча фактично адміністративних важелів комісії за дотриманням законодавства не мали, проте підставами для адміністративних санкцій були саме акти про порушення законодавства про релігійні культури. Наприклад, у звіті уповноваженому від Сарненського райвиконкому за 1985 р. читаємо: «Чільне місце в діяльності комісій сприяння займає контроль за дотриманням законодавства про релігійні культури, який здійснюється в основному членами комісій. Протягом 1985 р. 38 чоловік притягались до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про релігійні культури. Зокрема, оштрафовані на 50 крб. 12

громадян с. Кричильськ, 8 гр. із с. Корост, 6 чоловік с. Чабель за проведення незаконних молитовних зібрань секти єхб в незареєстрованих будинках» [20, арк. 14].

Особливо задіяні були комісії сприяння напередодні і під час великих християнських свят. Наприклад, у 1976 р. на свято Пасхи, в районах із числа членів районних комісій сприяння і активістів було створено 127 наглядових груп, до яких залучено 400 чоловік. В ніч з 24 на 25 квітня вказані комісії виїжджали в села для нагляду за проходженням релігійного свята. Районні наглядові групи і комісії продивились 290 церков і 118 молитовних будинків. В селах, де були церкви і молитовні будинки, із числа комісій сприяння та активістів було створено 336 наглядових груп, в які було залучено 1341 чоловік [24, арк. 89].

З другої половини 70-х – 80-х рр. комісії сприяння активно працювали над упорядкуванням релігійної мережі в області. Тобто, припинення або легалізації незареєстрованих релігійних груп. Наприклад, з метою припинення протизаконної діяльності групи п'ятидесятників в с. Кричильськ районна та сільська комісії сприяння систематично виявляли їх зібрання, складали акти порушень, які розглядалися на адмінкомісії при райвиконкомах, відповідно порушників штрафували. Легалізація проводилась шляхом злиття незареєстрованої групи із зареєстрованою громадою ЄХБ [23, арк. 12]. Виявлення незареєстрованих груп, які постійно змінювали час та місце своїх зібрань було несподіваним для останніх. Наприклад за свідченням прокурора м. Дубно читаємо: «Як поясненнями Богданов В.М. – голови комісії сприяння з дотримання законодавства про релігійні культу, Ящука В.І. – дільничного інспектора міськрайвіддлу внутрішніх справ, Земби О.О. – представника громадськості при відвідуванні квартири Навроцького Ф.С. вони побачили, що в одній із кімнат квартири за столом сиділо 10–11 чоловік баптистів –відділенців, серед яких були неповнолітні. Там же знаходився і один із активістів віруючих Біляк В.О. У всіх в руках були розгорнуті біблії, зошити з піснями. Віруючі пояснили, що прийшли посидіти, поговорити. Неповнолітня Черевайчук Алла пояснила, що прийшла послухати слово Боже. Були складені протоколи, вилучені окремі пісенники, записи, Біблії» [23, арк. 15].

На комісії сприяння покладалась робота із призовниками із сімей віруючих. Так наприклад, в 1983 р. члени комісій Володимирецького та Костопільського районів проводили індивідуальні бесіди з допризовниками із сімей віруючих, їх батьками, з ціллю «пояснення Конституційних обов'язків». Члени комісій сільських Рад проводили бесіди з пресвітерами і проповідниками єхб, батьками сімей віруючих про став-

лення віруючих до служби в лавах радянської армії. За сприяння комісій сприяння проводились сходи сіл, атеїстична робота висвітлювалась на радіо та в пресі, щомісяця проводилась оборонна масова робота, воєнно-спортивна гра «Зірниця», авто-мото пробіг [23, арк. 38].

Партійні органи чітко розуміли, яка справжня роль у суспільстві комісій сприяння. Наприклад, у довідці від 1983 р. старшого помічника прокурора області під грифом таємно читаємо наступне: «Комісії сприяння працюють мало ефективно. Не присікалась протизаконна діяльність груп адвентистів...» [23, арк. 30]. Або у довідці про дотримання законодавства адміністративних комісій та комісій сприяння у Березнівському районі того ж помічника прокурора: «Комісія сприяння контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу району працює пасивно. Не зважаючи на поширення незареєстрованих об'єднань п'ятидесятників та організації ними протизаконних зібрань, матеріали про них не документуються» [23, арк. 32]. Щодо Корецького району: «Комісія сприяння не веде наступаючої боротьби з релігійним підпіллям. У 1982 р. складений лише один акт про протизаконне зібрання секти п'ятидесятників...» [23, арк. 41]. Із листа Рівненського обласного прокурора до всіх райпрокуратур читаємо: «...необхідно з керівниками інших правоохоронних органів, голів комісій сприяння обсудити питання про активізацію роботи для присікання ворожої діяльності церковників» [23, арк. 48]. З останнього бачимо спільну стратегічну мету як правоохоронних органів так і комісій сприяння. Співпраця комісій сприяння та прокурора району була очевидна. Щоквартальні дані про дохід релігійних об'єднань, чисельність віруючих, кількість релігійних обрядів обговорювались на засіданні комісії сприяння за участю самого прокурора [23, арк. 68]. За даними уповноваженого області Г. Личковахи одним із стратегічних напрямків комісій сприяння у 1970 р. було присікання діяльності нелегальних релігійних груп таких як «відокремленців» єхб та п'ятидесятників [10, арк. 24]. В аналізі роботи даних комісій, відповідно можна побачити їхні недоліки та бездіяльність у виконанні своїх функцій. Так, у довідці про роботу комісії сприяння Тутовицькому сільвиконкому по вивченню проповідницької діяльності в релігійних об'єднаннях читаємо: «У організації роботи комісії не вижито формалізм і неконкретність ...не ведеться робота по аналізу проповідницької діяльності в релігійних об'єднаннях. За I квартал 1984 року не було проведено жодного рейду ні членів комісії, ні активу в релігійні об'єднання з метою прослуховування і аналізу релігійних проповідей. Вимагає поліпшення і індивідуальна робота з віруючими. Хоча у виконкомі сільської Ради закріплено членів комі-

сії сприяння, актив депутатів, за віруючими, однак це ніде не відбито. Практично більшість із закріплених товаришів слабо орієнтується як будувати свою роботу з віруючими, та й членами комісії індивідуальна робота з віруючими не проводиться. У виконкомі не проведено дієвої, конкретної роботи по впорядкуванню релігійної мережі на території сільської Ради, попередженню протизаконних дій сектантів. Немає графіка рейдів – перевірок членів комісії по дотриманню законодавства про релігійні культу в релігійних об'єднаннях, тому рейди – перевірки проводяться несистематично, не вживаються відповідні заходи при виявленні порушень законодавства» [19, арк. 6]. У 1983 р. обласний прокурор представив облвиконкому факти порушення законності в діяльності адміністративних комісій при виконкомах райрад та комісії сприяння у Володимирецькому, Сарненському та Корецькому районах. Зазначено, що комісії не ведуть наступаючої боротьби з релігійним підпіллям, не присікають протизаконних зібрань сектантів. За даними прокурора при розгляді матеріалів на адмінкомісіях нерідко залишались не накараними організатори протизаконних зібрань, проповідники, господарі будинків, мандруючі проповідники. Інколи до адміністративної відповідальності притягались другорядні особи із числа служителів культу. Зазначено, що матеріали Корецької адміністративної комісії та комісії сприяння знаходились в хаотичному стані, акти були складені поверхнево та не відображали у чому конкретно проявлялось порушення, по деяким матеріалам були відсутні постанови адмінкомісії, а в постановках не було посилання на закон. Крім того, комісії сприяння Сарненського райвиконкому не вчасно передавали складені акти для адмінкомісії, внаслідок чого не можливо було винних притягнути до адміністративної відповідальності. Недостатньо зверталась увага для проведення семінарів з членами комісій сприяння, у зв'язку з чим вони погано знали свої функції [23, арк. 6–9].

Отже, утворені на громадських засадах комісії сприяння були дієвим інструментом у здійсненні не тільки контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу, а й у впровадженні антирелігійної політики на місцях. Не зважаючи навіть на часту формальність у здійсненні своїх повноважень, комісії сприяння змогли передати всю нестерпимість до релігії у тоталітарній державі.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 1054.

2. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 4. – Спр. 1218.
3. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 5. – Спр. 3908.
4. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 8. – Спр. 562.
5. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 11. – Спр. 569.
6. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 77.
7. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 78.
8. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 123.
9. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 142.
10. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 179.
11. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 203.
12. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 207.
13. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 236.
14. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 242.
15. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 259.
16. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 262.
17. ДАРО. – Ф. Р-204. – Оп. 12. – Спр. 274.
18. ДАРО. – Ф. Р-491. – Оп. 3. – Спр. 1398.
19. ДАРО. – Ф. Р-505. – Оп. 2. – Спр. 1198.
20. ДАРО. – Ф. Р-505. – Оп. 2. – Спр. 1301.
21. ДАРО. – Ф. Р-688. – Оп. 2. – Спр. 821.
22. ДАРО. – Ф. Р-688. – Оп. 2. – Спр. 926.
23. ДАРО. – Ф. Р-688. – Оп. 13. – Спр. 669.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 4648. – Оп. 7. – Спр. 29.
25. Моренчук А. А. Релігійні процеси в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): Дис... канд. іст. наук : 09.00.11 / Андрій Анастолійович. – Острог, 2006. – 227 с.
26. Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початку 1990-х років : Монографія / Володимир Олександрович Пашенко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 631 с.